

NEDERLANDS TIJDSCHRIFT VOOR VELDBIOLOGIE
OPGERICHT DOOR E. HEIMANS, J. JASPERS Jr EN JAC. P. THIJSSSE

DE DUIKEENDEN VAN HET ZWARTE MEER

A. TIMMERMAN.

(Vogelwachter bij het Staatsbosbeheer)

De liefhebberij tot het waarnemen van het waterwild in ons land is in de laatste jaren zeer toegenomen. Speurden vroeger slechts enkelingen ons land af om min of meer regelde tellingen te doen, thans is dit uitgegroeid tot een schare waarnemers, die getalsterkte en gedrag van dit drukke goedje op het papier vastleggen.

Internationaal worden er tegenwoordig tellingen georganiseerd. Voor ons land berust de organisatie daarvan bij het ITBON. Dit heeft er zeer toe bijgedragen om het waterwild in het brandpunt van de belangstelling te brengen.

Een van de meren, waarop het waterwild bij uitstek goed valt waar te nemen, is het Zwarte Meer. Grote troepen zwem- en

duikeenden komen hier op hun reis naar zomer- en winterkwartieren pleisteren.

Vooral de duikeenden zijn interessant en in dit artikel wordt er iets over hun doen en laten verteld. Van 1945 af worden ze regelmatig bestudeerd, zodat er al heel wat omtrent hun gedragingen bekend is.

Het waterwildreservaat Het Zwarte Meer bij Genemuiden is een randmeer tussen de Noordoostpolder en het oude land. Met de randbegroeiing, bestaande uit biezevelden, moeras- en rietland is het ongeveer 2000 ha groot. Het overgrote deel bestaat uit water en waar nu de Noordoostpolder ligt, was vroeger het IJsselmeer.

Hoe is het mogelijk geworden, dat hier de eendesoorren nu zo talrijk zijn en wat

vormt de aantrekkelijkheid voor de diverse soorten?

Vóór de inpoldering van de Noordoostpolder vertoefden voor deze kusten eveneens vaak grote troepen duikeenden, maar omdat er toen veelvuldig op ze gejaagd werd, bleven ze verder in zee, dus waar nu de Noordoostpolder ligt.

Na de verklaring tot Staats-waterwildreservaat werd het veilig vertoeven voor de eenden mogelijk, omdat de jacht kwam te rusten.

Verder is een belangrijke factor de aard van het meer en de waterdiepte, die speciaal voor de duikeenden van enorme betekenis is. Op al te laag water bevinden zich uitgestrekte fonteinkruidgezelschappen en zullen ze beslist ongaarne lang vertoeven, maar daar, waar de waterdiepte 100 tot 150 cm is, zonder veel plantegroei, willen ze graag zitten.

Er zijn in het Zwarte Meer juist grote oppervlakten, waar het water 100 tot 150 cm diep is, zonder noemenswaardige plantegroei. Hier leven op de bodem de Driehoeksmossels, het voornaamste voedsel der duikeenden, dat ze al duikende opdiepen. De mossels zitten dicht opeen op stenen, op zoetwatermosselen etc., die op de bodem liggen. Deze factoren zijn van doorslaggevende betekenis voor het in zo groten getale en zo gevarieerde voorkomen van het waterwild in het reservaat.

Niet alleen de open watervlakten zijn voor de duikeenden van belang, maar ook de biezevelden; deze strekken zich langs de gehele zuidelijke oever uit en hebben op sommige plaatsen een breedte van een paar honderd meter. Als voedselbron en als ruiplaats vervullen ze een rol van betekenis. De biezevelden zijn grotendeels aangeplant uit de behoefte om de aanvoer van het grondproduct, de bies, voor de huisvlijt-industrie te Genemuiden te bekorten.

Het is aardig te vermelden hoe één man, een zekere Marten de Groot, omstreeks 1868 de stoot gaf tot de aanplant van dit gewas bij Genemuiden, waar veel later niet alleen de mensen brood in zouden vinden, maar ook duizenden eenden een ruiplaats van enorme betekenis zouden hebben. Hij, De Groot, voerde met een scheepje biezen uit de Biesbosch aan voor de huisvlijt-industrie van Genemuiden. Zo kwam hij op het idee, om door middel van het aanplanten van Biesbosch-wortelstokken langs de kusten van Genemuiden de aanvoerweg te bekorten en toch hetzelfde product te leveren. Er groeiden toen reeds kleine velden langs de oevers van het Zwartewater.

Welke soorten duikeenden bevolken het meer?

Er volgt eerst een opsomming naar de kwantiteit, waarmee ze er op de trek vertoeven, om daarna in schattingen de aantelsschommelingen in een bepaald seizoen weer te geven.

Vooraan komen dan de Kuifeenden (*Nyroca fuligula*). Men kan deze rappe eendjes gedurende de herfst-trek in grote zwarte stroken op het meer zien dobberen. Uit de verte lijken dit veelal smalle strepen, maar bij naderbijkomen blijkt, dat het hele vlekken zijn, die een behoorlijke oppervlakte beslaan en soms wel 100 tot 200 meter breed zijn.

Daarop volgen de Tafeleenden (*Nyroca ferina*). Zij vertonen hetzelfde beeld. Als men in de tijd komt, dat ze goed op kleur zijn, vormen deze decoratieve vogels een buitengewoon mooie kleurschakering in de troepen.

In de laatste jaren (van 1950 af) zijn de Krooneenden (*Netta rufina*) zeer toegenomen. Deze fraaie vogels zijn het mooist te zien bij windstil weer met een stralende zon. Hun rose koppen en lila-bruine verenpartijen bieden zo'n schone aanblik, dat

een mens er wel het gehele jaar naar zou willen kijken en er van genieten. Dat vergunnen de vogels ons echter niet, want ze blijven tot uiterlijk eind november.

Brilduikers (*Bucephala clangula*) kan men op het Zwarte Meer ook goed waarnemen. Ze zijn echter minder rustig en vaak in kleinere groepen bijeen dan de vorige soort. Treft men, vooral in het voorjaar, een mooie stille dag op het reservaat, dan kan men duidelijk het eigenaardige bellen der vleugels horen. Het is of er tere klokjes klingelen.

Tussen de grote troepen duikeenden treft men wel eens enkele Witoogjes (*Nyroca nyroca*) aan. Er zijn ook bepaalde plekken waar deze eendjes gaarne vertoeven. Als men die weet, gelukt het wel ze van vrij dichtbij te zien, maar het vereist veel geduld.

Toppereenden (*Nyroca marila*) geven de voorkeur aan brak en zout water en daarom ziet men ze hier ook jaarlijks minder. Door de verzoeting van het Zwarte Meer is hun voedselbron, die, toen het hier nog Zuiderzee was, bestond uit zoutwaterschelpdieren, garnalen en krabbetjes, verdwenen. Hoewel in de laatste jaren hun aantal op het IJsselmeer toeneemt, is dat op het Zwarte Meer tot nu toe niet het geval.

Wanneer de trektijd reeds vergevorderd is, eind november, december, komen de zaagbeksoorten, zoals de Grote zaagbek (*Mergus merganser*), de Middelste zaagbek (*Mergus serrator*) en niet te vergeten het watervlugge Nonnetje (*Mergus albellus*). Ze voegen tenslotte een echt winter-idee toe aan de entourage van het waterwildreservaat.

Hoewel geen duik„eend”, toch mag ik hem niet vergeten: de Roodkeelduiker (*Colymbus stellatus*), die regelmatig, veelal aan

de mondingen der rivieren, het reservaat komt bezoeken.

Wisselende factoren, die de trek beïnvloeden, doen de aankomst, het hoogtepunt en het vertrek der soorten jaarlijks enigszins verschuiven. Toch zit er wel regelmaat in het verblijf van de eendachtigen op het meer. Voor bespreking kiezen we het jaar 1953, omdat dit jaar een goed beeld gaf. Zo omstreeks eind juni, begin juli zagen we de eerste roodkoppen, zoals velen de Tafeleenden liever noemen, op het meer verschijnen. Het waren merendeels mannen, die ook bij deze soort voorop gaan, daar de vrouwtjes in de noordelijk gelegen broedgebieden in die tijd nog met de opvoeding van het kleine grut zitten.

Al gauw kwamen er enkele Kuifeendjes bij, ook mannetjes. De roodkoppen namen echter hand over hand toe en waren in juli reeds in enkele honderdtallen op het meer; in augustus steeg hun aantal tot enige duizenden (3500-4000). In september bereikten ze hun hoogtepunt en bevolkten het meer in een aantal van 10000-15000.

Na deze maand verdwijnen ze langzamerhand en het gebeurt wel, dat ze dan praktisch niet meer gezien worden voordat het weer voorjaar begint te worden. Het komt echter ook voor, dat er in november plotseling nog een toevloed komt of dat er tot december enkele duizenden op het meer te bezichtigen blijven.

Hoewel aanvankelijk de Kuifeendjes, zoals vermeld, in aantal ver beneden de roodkoppen bleven, steeg hun aantal eind augustus. Begin september kwamen ze in een breed front opzetten en hadden al spoedig de gelederen zo versterkt, dat ze niet meer onderdeden voor de roodkoppen. Toen we begin oktober een schatting uitvoerden bedroeg hun aantal 15000 exemplaren en vormden ze tezamen met de

Tafeleenden een groep van 30000 eenden. Dat deze wolken eenden een imposante aanblik bieden, waar men van onder de indruk komt, zult u wel begrijpen, maar men moet het zien om er werkelijk van te kunnen genieten.

Het is vrijwel onmogelijk om de verhouding tussen het aantal mannen en vrouwen in de troepen te bepalen, maar het is duidelijk waarneembaar, dat aanvankelijk de mannen van beide soorten in de troepen sterk overheersen. Dit duurt ongeveer tot augustus. Dan is de verhouding zo ongeveer gelijk. Bij de zwemeenden valt dit moment pas in september.

Na de top gaan Tafeleend en Kuifeend geleidelijk aan minderen en in 1953 trad er begin november een daling in tot 3500. Met de roodkoppen was het toen gedaan, daar er geen aanvulling meer kwam en eind december waren ze zo goed als geheel uit de troep verdwenen. De Kuifeenden daarentegen kregen nieuwe versterking. Ringproeven moeten helpen uitmaken of deze vogels Skandinavische, Finse of Russische broedvogels zijn. De gehele decembermaand waren er troepen aanwezig tot een totaal aantal van 20000. Men ziet er dan zo nu en dan enkele Toppereenden tussen zitten, waarvan het aantal wisselt van 10 tot 100.

De zeldzamere Krooneenden vindt men zowel temidden van deze grote troepen als op aparte plaatsen, vooral bij het Kleine Eilandje en ten westen van de Goot, waar ze een geliefkoosd plekje hebben. Ieder jaar komen ze hier weer terug om er te fourageren of te verpozen. Waarom? Het is nog een open vraag. Het aantal van deze met koninklijke waardigheid voortdobberende eenden bereikt zijn hoogtepunt in de maand september. In 1953 lag dat buitengewoon hoog nl. ongeveer bij 600. Tot in november kan men er nog wel

Krooneenden aantreffen, maar veel zullen dat er niet meer zijn. Ze komen doorgaans voor het volgende jaar niet terug.

De Witoogendjes werden steeds waargenomen in tientallen tot hoogstens 100 exemplaren in de laatste week van september.

Van de zaagbeksoorten kan men moeilijk aantallen noemen, omdat deze vogels nimmer in grote troepen bijeen zitten, maar van de ene kant van het meer naar de andere vliegen, waardoor men geen goed overzicht kan verkrijgen van het totaalbeeld. Het gebeurde echter wel, dat men groepen van 30 tot 40 exemplaren bijeen zag. Ze vertoeven gaarne aan de uitmondingen van de rivieren: het Zwartewater, de Goot en het Ganzendiep of op de vaargeulen van het meer: Ramsdiep, Zwanendiep en Zwolschediep.

Met de Brilduikers is het net zo gesteld. Meestal vertoeven er reeds in juli enige tientallen. In 1953 waren er een honderd in de maand september. Later, in de maanden november en december, kan men er op rekenen, dat er, verspreid over het meer nog enkele tientallen voorkomen.

Wat doen deze eenden nu dit hele herfstseizoen op het meer? Is er enige regelmaat in hun komen en gaan van en naar het meer? Het is namelijk zo, dat deze vogels niet de gehele dag op het meer vertoeven, maar wel eens naar andere gebieden trekken. Door nauwkeurige observering is daar iets over bekend geworden en daaruit is gebleken, dat de gunstige ligging, de bodemdiepte en bovenal de begroeiing van het Zwarte Meer van onschatbare betekenis zijn.

In juni en juli is het biesgewas nog in volle bloei. Dan ziet men er grote troepen duikeenden en ook zwemeenden op het uitgespreide fonteinkruiddapijt fourageren. In deze tijd steken de bloemstelen van deze

planten boven water uit. Vooral bij stil weer is dit goed waarneembaar. Met de kijker werd lange tijd naar de bewegingen van de eenden getuurd en gezien dat ze niet onderdoken, maar bezig waren met iets dat zich op of net onder het water bevond.

Wanneer dit veld, nadat het een paar dagen bezet was geweest met duikeenden, binnen gevaren werd om te zien wat ze erin uitgevoerd hadden, bleek, dat praktisch alle bloemknopjes en later in de tijd de jonge vruchtjes van het fonteinkruid afgevreten waren en dat er vrijwel geen slakje meer te vinden was in de begroeiing, die er voordien van krioelde.

Deze slakjes, die voorzover ons bekend in 16 verschillende soorten de wieren bevolken, zijn voornamelijk exemplaren van de volgende soorten: *Lymnaea ovata*, *Physa fontinalis*, *Planorbis vortex*, *Bithinia tentaculata* en *Planorbis planorbis*. De determinatie van de slakken geschiedde door de heer B. Z. Salome te Amsterdam.

De duikeenden waren kennelijk schuldig aan de verdwijning van de slakken. Dit fourageren geschiedde op de ondiepere gedeelten van het meer. Op de diepere gedeelten kunnen deze plantengezelschappen zich niet ontwikkelen. Dat houdt op bij een waterdiepte van 120 cm. Hier fourageren de duikeenden op de voor hen gewone wijze door naar de bodem van het meer te duiken. Zij komen dan met de driekante mossels boven, waarmee de bodem plaatselijk dicht bezet is. Als de troepen op een afstand fouragerend gezien werden en met „buit” bovenkwamen waren dit steeds brokjes aaneengeklonte Driehoeksmossels. Stelselmatig wordt het voedselveld afgezocht. Dit blijkt uit het feit, dat de aankomst van de duikeenden steeds op hetzelfde gebied plaatsvindt. Het is het gedeelte ten westen van het Kleine Eilandje.

Na enkele weken verplaatst zich de troep of een gedeelte ervan geleidelijk naar het diepere water voor de kust van Genemuiden. Pas veel later vertoeven zij in groot aantal langs de gehele kust van het Kampereiland op plaatsen van ongeveer 1 meter diepte. Hier is de bodem ook minder dicht bezet met Driehoeksmossels. Waarschijnlijk vinden de verplaatsingen hun oorzaak in de verdeling van het voedsel. In de maanden augustus en september wordt er nog een afwijkende manier van voedselzoeken bij deze soorten gezien. Dan gaan er 's nachts honderden in de biezeverden waar om deze tijd het biezesaad in grote hoeveelheden uitvalt. Het is gebleken, dat de magen van op het meer geschoten eenden dan vol met dit zaad zaten.

Op mooie zomeravonden kan men tegen de schemering zo'n troep duikeenden langzaam naar het biezeveld zien afzakken. De rust is dan op het meer teruggekeerd. 's Morgens vroeg worden ze er wel weer uitgejaagd door de vissers, die hun palingfuiken gaan lichten of met schakels de biezeverden afvissen. Maar ook uit zichzelf gaan ze wel op de wieken bij het eerste ochtendkrieken.

Er is wat uitvoeriger stilgestaan bij de voedselkwestie, omdat deze van wezenlijke betekenis is voor het verblijf van de duikeenden op het meer. Dit voedselareaal wordt nog steeds beter, zowel door de verzoeting als door de uitbreiding van de plantegroei.

Gedurende de maanden juni, juli, augustus en september komen er diverse exemplaren (en in oktober vaak solitairen) van de Kuifeend, de Tafeleend en de Toppereend in de vleugelrui voor. Zelfs werden er meermalen Grote zaagbekken en een enkele maal Nonnetjes in de vleugelrui op het meer waargenomen.

Deze vogels vertonen in deze periode een geheel ander gedrag dan de zwemeenden. Het grootste deel van de ruitijd brengen ze op het open water door en wel daar waar uiteraard het meeste voedsel te vinden is. Alleen bij ruw weer werden zij in de biezevelden gezien en dan nog slechts op speciale plaatsen.

In juli en augustus dobbert bij het Kleine Eilandje bv. een groep van 500 duikeenden op het water. Als de troep door de boot benaderd wordt, vliegen er diverse op, maar er gaat geen massale groep op de wieken. Toch zijn alle plotseling verdwenen omdat ze ondergedoken zijn. Na een poos zijn ze rondom de boot, maar op veilige afstand ervan, weer bovengekomen om meestal onmiddellijk weer onder te duiken. Die per ongeluk te dicht bij de boot bovenkomen, schieten als een snoek weer onder water. Vele ziet men slechts met de ogen boven komen en zo, als een Water-rat, verder zwemmen. Een eind verder is de troep vliegers weer neergestreken en de onderwater-zwimmers hebben zich na verloop van tijd weer bij hen gevoegd, zodat enige tijd later het verband is hersteld en alle rustig fourageren of slapen.

De speciale plaatsen, waar de duikeenden vertoeven bij ruw weer zijn de uitlopers van de biezevelden. De waterdiepte is hier enkele decimeters boven 1 meter, zodat de duikeenden daar prachtig verkeren kunnen.

Het is opmerkelijk, dat bij de ruiende duikeenden de mannetjes niet met dat percentage in de meerderheid zijn, als bij de zwemeenden. Reeds bij de aanvang van de vleugelrui-periode waren er verscheidene vrouwelijke exemplaren tussen de wegduikers, vooral onder de Kuifeendjes. De oorzaak daarvan kan zijn, dat deze eendjes hun kroost reeds in de steek laten als het nog in de „halfwasperiode” verkeert. Hoewel de duikeenden wat later tot broeden komen dan de zwemeenden, komt er toch ontegenzeggelijk een percentage vrouwelijke duikeenden eerder klaar met haar oudertaak dan vele zwemeende-moeders. De eerstgenoemden voegen zich dan bij hun mannelijke soortgenoten op de ruiterreinen.

Voor de kuikens van de duikeenden is het ook niet zo nodig, dat de moeder bij hen blijft tot ze vliegvlug zijn. Zij kunnen zich al duikend veel beter redden dan hun even oude verwanten, de zwemeenden.

Het Zwarte Meer is het gehele jaar interessant, maar speciaal in de hierboven beschreven periode.

Als het meer dicht vriest, verdwijnen vanzelfsprekend vele eenden, maar in de windwakken en langs de randen vertoeven toch altijd nog vele eenden en zwanen. Dit biedt een unieke winterse aanblik, die we op zijn tijd toch ook niet gaarne zouden willen missen.

Litteratuur:

- M. F. Mörzer Bruijns en A. Timmermans 1953, Het Zwarte Meer. De Levende Natuur 56 p. 161-166.
L. Tinbergen 1946, Vogels in hun Domein. Amsterdam.

